

ցոյց տալով չափազանց համարձակ յարձակումներ Ձրա-
գաշտի կրօնի դէմ, իւր դէմ գրգռում է Խոսրով առաջնի
բարկութիւնը (531—579): Խոսրովը նրան արսորում է
Ս. Գրէշյան և Սեւեկիայի եկեղեցին կործանում: Կաթուղի-
կօսը այնտեղից խոյս տալով, կրկին գալիս է Սեւեկիա,
բայց այստեղ նրան բանտարկում են և նա մեռնում է
բանտում 552 թ.ին, թողնելով գրական աշխատութիւններ:

Ահա այս Մար-Աբան, վեցերորդ դարում յայտնի
ասորի գիտնականը, ճանապարհորդելով այլ և այլ կողմեր,
լուծանք տալով արեւելեան ազգերի անցեալին և ժամանա-
կակից կեանքին, պր. Մառի կարծիքով, գրել է այն ժա-
մանակագրութիւնը, որի ասորերէն բնագիրը առ այժմ
չէ յայտնուել, այլ մնացել է արաբերէն թարգմադրւած: Հայ
պատմագիրները՝ Անանունը և Խորենացին, օգտուել են
Մար-Աբայի գրութեան, իւրաքանչիւրը իւր կողմից զա-
նազան յաւելումներ գնելով:

Պր. Մառը արաբերէն բնագիրը ռուսերէն թարգմա-
նութիւնով պատրաստել է հրատարակութեան համար,
որը առժամանակ լոյս չտեսաւ նրա ձեռնարկած գիտնա-
կան ճանապարհորդութեան պատճառով դէպի Սինայ
լեռը և Երուսաղէմ:

Մեծապ Վարդապետ

«ՊԱՏՄԱԳԻՐԳ ԷԱՅՈՅ»

Ե Ի

ՄԻ ՔԱՆԻ ԳԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՓԵՏԱՑՈՍ ԲԻԶՆԵՍԻ ՄԸՍԻՆ.

Երբ անցեալ տարի պ. Ստ. Մալխասեանն առաջար-
կեց «Պատմագիրք Հայոց» հրատարակել, նորան դիտել
տուին, որ այլ կարևոր բաներ կան ժողովրդի համար,
և որ մեր մատենագիրներն արդէն հրատարակուած

են: Ոչինչ չունինք ա. առարկութեան դէմ. գալով բ.-ին՝ պէտք է սասնք, որ անհիմն է: Մեր մատենագիրներէից շատերն սպառուած են արդէն, շատերն էլ Մխիթարեանք իրենց հասկանալի պատճառներով չեն հրատարակել և չեն հրատարակելու: Թէ այս սպառուածները և թէ մանաւանդ մեծագոյն մասը նոցանից, որոնք հրատարակուած են Վենետիկի Մխիթարեանց ձեռքով, ժամանակին իւրեանց ծառայութիւնը մատուցել են, բայց այսօր այլ ևս չեն լրացնում այն կարիքները, որ պահանջուում է այդ հրատարակութիւններէից: Այսօր առանց քաջութիւն կարելի է ասել, որ մեզնում եղած հրատարակութիւնները գիտական պահանջներին շատ աւելի են գոհացումն տալիս քանց Վենետիկեանները: Ս.-Պետերբուրգում պ. Ստեփան Մալխասեանի հրատարակած Ասողկի պատմութեան (1885) և պ. Կ. Եղեանի Ղևոնդի պատմութեան (1887) բ. տպագրութեան ու Յովհաննու Դարգելի ժամանակագրութեան (1891) նըման ոչ մի մատենագիր տակաւին չեն հրատարակել Մըխիթարեանք, չնայելով կրկնակի տպագրութեանց: Ս. Էջմիածնում եղած վերջին հրատարակութիւնները՝ Սոկրատ, Ուռհայեցի, — Միաբանի, Մանանդեանի և Աճառեանի հրատարակածները, ևլն. ոչ միայն պակաս չեն, այլև առաւել են Վենետիկեան հրատարակութիւններէից: Թէ որքան պակասաւոր են Վենետիկեան հրատարակութիւնները, բաւական է մի ակնարկ ձգել Նորայր Բիւզանդացու «Կորիւն վարդապետ և նորին թարգմանութիւնը» գրուածքում անցողակի ցոյց տուած վրիպակների վերայ՝ Վենետիկցւոց հրատարակած միայն մի քանի մատենագիրների մէջ: Մխիթարեանց թերևս այնչափ հմտութիւն չի պակսում, որչափ բարեխղճութիւն: Առէք Կորիւնը, 1894 թուին հրատարակուած. այս բ. տպագրութիւնն է, բայց չունի նոյն իսկ լիակատար ցանկ: 1891 թ. ին հրատարակուել է Փարպեցու երրորդ տպագրութիւնը, բայց ցանկը նոյն սխալներով լի, ինչպէս էր նախընթացը. կը տեսնէք՝ մի հրահատը դար-

ձել է երկու, Հայոց թագաւորող Շապուհը չգիտես ինչու Բ. է կոչուել, Ներշապուհ Արծրունին ի մի է ձուլուած համանուն պարսկի հետ, Արծրունեաց Մուշէ եպիսկոպոսը Սիւնեաց համանուն քահանայապետի հետ: Այսպէս էլ Փաւստոս Բիւղանդի Բ. տպագրութեան մէջ ի մի են ձուլուած երեք Զիկ, երկու Յուսիկ, երեք Սուրէն, երկու Վաղինակ եւն., եւն., չկան և բոլոր յատուկ անունները, զոր օրինակ Արուսեաստան, Դոմկունք: Յանկի մասին դեռ կարելի էր շատ բան ասել, բայց այսչափն էլ բաւական է:

Մի բարեխիղճ ձեռնարկութիւն, գիտութեան այժմեան պահանջներին քիչ ու շատ համապատասխան, շատ անհրաժեշտ է, և այդպիսի մի հրատարակութեան համար ի հարկէ հարկաւոր չէ, ինչպէս Պարիզից հնչում են, Վեննա գնալ. դարմանում ենք՝ ինչո՞ւ խորհուրդ չեն տալիս, որ ձեռագիրներն էլ շալակե՛ք և այնտեղ տանենք: Միթէ՞ յերաւի ձեռագիրներ համեմատել և փոքր ի շատե՛ բարեխիղճ հրատարակութիւն անել Վեննացիք միայն կարող են. բարեբախտաբար անցել են այդ ժամանակները:

Մենք վստահ ենք, որ այդ ձեռնարկութեան համար անհրաժեշտ չէ անպատճառ Մխիթարեանց գիմել: Չենք կարծում մինչև իսկ, որ Վեննայի Մխիթարեանց մասնակցութիւնը գործի յաջողութեան համար մի *conditio sine qua non* լինի, թէև դէմ չենք նոցա աշխատակցութեան՝ ճանաչելով նոցա արժանիքը:

Իմ կողմից կուղէի մի քանի սրբագրութեան փորձեր, ի բաց հանելով այն, ինչ որ Նորայրի վերոյիշեալ աշխատութեան մէջ գտայ,— առաջարկել ի գիտողութիւն Փաւստոս Բիւղանդացու Հայոց պատմութեան հրատարակիչներին:

1. Բիւղանդը՝¹ պատմելով Խոսրով Բ. Կոտակի «մեծ սպարապետ» Վաչէի սպանումը՝ աւելացնում է Գ. Ժա. էջ 28.

1. Վենետիկ 1889:

«գՎաչէի զօրավարի փոքրիկ մանկիկ մի զնորուն զորդի ի հայրենի բարձ գահուն մատուցանէին, որում անուն էր յանուն հօր իւրոյ Արտաւազ»:

Արդ, ինչպէս կարող էր Վաչէի որդին իւր հօր անունով Արտաւազդէ կոչուիլ: Այս անհետեւութիւնը նկատելով լատէր՝¹⁾ Փաւստոսի գերմաներէնի թարգմանիչը, բայց է թողել «յանուն հօր իւրոյ» բառերը:

Գիտենալով որ Վաչէի հօր անունն էլ Արտաւազդէ ինչպէս որ այս ասում է ինքը Բիւզանդը երկու անգամ՝ Գ. դ, էջ 9, Գ. է, էջ 16 — կարելի էր, ինչպէս լսեցինք ուրիշներից էլ, այսպէս բացատրել, թէ՛ «իւրոյ» գերանունը վերաբերում է Վաչէին, ուրեմն «յանուն հօր իւրոյ», այսինքն Վաչէի հօր. բայց այս մի շատ քաշկըտուով բացատրութիւն է. չէ որ այն ժամանակ սպասելու էր աւելի «նորա» գերանունը: Մենք կարծում ենք, որ այստեղ հնագրական շփոթութիւն կայ և հաւու արտագրողը կարդացել է հաւր. անտարակոյս այսպէս է հասկացել և էմինը, որ Բիւզանդի յիշեալ հատուածը այսպէս է թարգմանել. „Le fils du commandant Vasché, jeune enfant, qu'on nommait du nom de son aieul, Ardavazt, fut élu à sa place“:² Ուրեմն Արտաւազդէ կոչուել է իւր պապի անունով: Մերձաւորի անունը պահելու սովորութիւնը կայ այսօր էլ Հայոց և օտարների մէջ: Հայոց մէջ ա. և Բիւզանդ Գ. ժը, էջ 132:

2. Բիւզանդը պատմելով Ներսէս Մեծի ձեռնադրութիւնը Կեսարիայում և նկարագրելով ինչպէս նորան պատում են և Հայաստան ուղարկում, ասում է Գ. դ, 74.

«Եւ մեծազբանչելաշուք յուղարկեցին զնա (զՆերսէս). նոյնպէս և զմեծամեծ նախարարսն սատրապն Հայոց»:

1. Des Faustus von Byzanz Geschichte Armeniens, von dr. Lauer, Cöln, 1879, որ ղժբախտաբար այժմ ձեռքի տակ չունենալով՝ հիմնւում ենք մեր յիշողութեան վրայ:

2. Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie, I, 221.

Պարզ է որ այստեղ «սատրապն» միտք չունի, այլ գրուած է նախարար բառը բացատրելու համար, և քանի որ նախարարները շատ էին, ինչպէս և նոյն գլխի սկզբում յիշուած են անունները, — այստեղ պէտք է լինի «սատրապն»:

3. Փառանձեմի համար ասուած է Գ. ծե, 74. «և... գլխեաց եմուտ ի բերդն Արսագերից՝ որ յերկրին Արեալունեաց»:

Արշակունեաց երկիր, այսինքն գաւառ կամ նահանգ՝ անունով տեղի չենք հանդիպում մեր մատենագիրներին ոչ Ագաթանգեղոսի, ոչ Բիւզանդի, ոչ Խորենացու, ոչ Ֆղիշէի և ոչ Փարպեցու պատմագրութեան մէջ. յայտնի է որ Այրարատի մեծ մասն Արշակունիներին էր պատկանում, բայց այդ նահանգն էլ միշտ իւր յատուկ անունովն է կոչուում:

Արշակունեաց գաւառ գոնեա մի անգամ յիշում է Կորիւնը. «Եկեալ հասեալ (Մաշթոցի) ի գաւառն Արշակունեաց թագաւորաց Հայոց մեծաց»¹, որ Նորայր Բիւզանդացին իւր «Կորիւն վարդապետ և Նորին թարգմանութիւնը»² հմտալից գրուածքում ուղղում է «ղուռն», բերելով և այլ օրինակներ Կորիւնից, Բիւզանդից, Ագաթանգեղոսից ևն.: Բուն այս վկայութեանը գալով՝ յաջորդ խօսքերը ապացուցանում են պ. Նորայրի ենթագրութիւնը: Բացի այդ, մեր մատենագիրներից Խորենացին Բ. զ. ցոյց է տալիս, թէ ինչպէս երասխաձօրն Արշարունիք կոչուեցաւ Արշաւիր Կամսարականի անունով, այդ գաւառը Տրդատից ժառանգութիւն ստանալուց յետոյ. իսկ որ Արտագերս Կամսարականներին էր պատկանում, երեւում է Խորենացու Գ. լա. գլխից: Յատկապէս Բիւզանդն Արշաւիր Կամսարականի համար ասում է իշխան «Շիրակայ և Արեարունեաց գաւառին» (Բիւզ. Գ. ժա, 28). առանց գաւառի յիշուած է և այլ տեղերում. իսկ Գ. ժթ,

1. Վենետիկ, 1894 էջ 13—14:

2. Տիֆլիս, 1900 էջ 62:

էջ 133 պարզ ասում է. «Թագաւորն Արշակ հրաման տայր՝ յԱրշարունեաց գաւառին շինել իւր բերդ մի ամուր, Ար-
սագերս անուն»:

Տարակոյս չկայ ուրեմն, որ վերոյիշեալ «Արշակունեաց
գաւառը» պէտք է ուղղել «Արշարունեաց գաւառ»:

4. Ե. Ե. 207. Շապուհ պարտուելով հայերից Պարս-
կաստան է վերադառնում և պատմում հիացմամբ հայոց
քաջութեան և կռուելու մասին, թէ ինչպէս նոքա հռո-
մոց լեգէոնին ապաստանելով՝ «և անտի սակաւիկ մի ոգի
առեալ, դարձեալ ելեալք մարտնչէին, մինչև անմի զգօրս
Արանց առնէին»:

Մենք ունինք «քաջ արանց», «արանց արքայ», «արանց՝
գլուխ կացեալ», բայց այստեղ, կարծում ենք, «Արանց»
պիտի լինի «Արեաց»:

Որ պարսիկներն իրենց Արիք, իսկ միւս աղգերին Ա-
նարիք էին կոչում, այդ շատ յայտնի է և երևում է մեր
Ե. դարու պատմագիրներին:

5. Բիւզ. Ե. եդ, էջ 215. «Ապա խնդրէր զվրէժն
մեծապէս սպարապետն Մուշեղ յերկրէն Պարսից և ի
Փայտակարան քաղաքէ, փոխանակ զի և նոքա նշկահե-
ցին ստեցին արքային հայոց»:

«Նշկահեցին, ստեցին» բառերը ցոյց են տալիս, որ վե-
րոյիշեալ աղգը կամ երկիրը պէտք է հայոց Թագաւորին
պատկանում լինէր: Որ Փայտակարանը Մեծ Հայքի 15
նահանգներից մինն էր, — տես Խորենացու աշխարհադրու-
թիւնն, այլև պատմութիւնը Գ. դ. էջ 189, դ. էջ 190,
դ. էջ 192, Սանատրուկի ապստամբութիւնը, — այս մասին
կասկած չկայ չէ կարող, և խնդիրն այստեղ «Պարսից»
բառն է: Պարսից «նշկահելու և ստելու» մասին խօսելն
անտեղութիւն է, քանի որ նոքա հայոց Թագաւորին չեն
պատկանել: Միւս կողմից, «Փայտակարան քաղաք», որի
անունով հաւանօրէն և նահանգն է կոչուել, չկայ Պարսից
երկրում, այլ կայ Կասպից երկրում. «Մինչ ի սահմանս»

Կասկից, ի Փայտակարան քաղաք արքայութեանն Հայոց», ասում է Ագաթանգեղոս¹։ Նոյն այդ գլխի վերնագիրն է Բիւզանդում «յաղաքս Կասպից», ապստամբած գաւառների մէջ էլ Դ. ծ, էջ 164 ասում է՝ «յետս եկաց յարքայէն Հայոց և աշխարհն Կագրից»։ Պարզ է ուրեմն, որ այստեղ փոխանակ Պարսից պիտի լինի Կասպից։

6. Բիւզ. Ե. իգ. էջ 221 «Այր՝ (Ներսէս Մեծ) զորմէ ամենայն մարդիկ աշխարհին Հայոց կախեալ կային զնմանէ վասն արդար գործոցն»։ Աւելորդ էլ է ասել, որ այստեղ «աշխարհին» պէտք է լինի, և մենք այս յառաջ բերինք այն պատճառաւ միայն, որ չէ յիշուած Բիւզանդի բ. տպագրութեան «վրիպակ»ների կարգում։

7. Բիւզանդ. Ե. լէ, պատմում է, թէ ինչպէս Մանուէլ Մամիկոնեանը այգանուելով Պարսից թագաւորից և հալածուելով Պարսկաստանից՝ Հայաստան եկաւ և Վարադգատին Հայոց սահմաններից հալածեց, որը «չողաւ գնաց ի յերկիրն Յունաց», և ինքը Մանուէլը կառավարում է երկիրը Արշակի և Վաղարշակի և սոցա մօր Զարմանդուխտ տիկնոջ հետ։ Նոյն գլխի վերջն, էջ 251, յաւելացնում է Բիւզանդ. «Բայց յորժամ տեսանէր Մանուէլն զոր ինչ գործեացն ընդդէմ էր հրամանաց թագաւորին Յունաց, ածեալ զմտաւ իւրով թէ արժան է նմա դէթ զմի ոք թիկունս առնել նմա, ապա խորհեցան խորհուրդ ընդ տիկնոջն, և կամեցաւ թիկունս առնել զարքայն Յունաց»։

Մի քիչ տարօրինակ է, թէ և անհնարին չէ, որ Մանուէլը Յունաց կողմից դուրս թաքաւոր Վարադգատին երկրից դուրս քշելուց յետոյ նոյն Յունաց թագաւորի օգնութեան դիմէ. բայց երբ յաջորդ գլխում Ե. լը, էջ 252 պատմում է, թէ տիկին Զարմանդուխտը և Մանուէլ սպարապետը դեսպանութիւն են ուղարկում

«հրովարտալօք, ընծայիւք և պատարագօք առ թագաւորն Պարսից», ուրեմն վերեւումն էլ երկրորդ անգամ պէտք է փոխանակ «Յունաց» լինի «Պարսից»:

8. Բիւզ. 2. ա. էջ 270: Պատմագիրը պատմելով այս գլխում՝ Հայաստանի բաժանումը, Խոսրովի Պարսից թագաւորից հայոց նախարարների խնդրանքով թագաւոր նշանակուիլը, շարունակում է այսպէս. «Իբրև ետե» Արշակ արքայ զնոսա, մերժեցաւ տեղի ետ չողաւ քնաց ի սահմանս Յունաց. և էին թիկունք Արշակայ թագաւորին Հայոց. և Խոսրովու՝ թագաւորն Պարսից»:

Վերոյիշեալից և բառերի դասաւորութիւնից — «էին թիկունք . . . Խոսրովու թագաւորն Պարսից», հետեւում է, որ պէտք է լինի այսպէս. «և էին թիկունք» Արշակայ թագաւորն Յունաց (և Խոսրովու՝ թագաւորն Պարսից):

9. Բիւզ. Դ. բ. էջ 67. «Յայնմ ժամանակի խնդիր ելանէր Արշակ»: Ընդգծուած դարձուածքն անյայտ է մեզ գրաբանում. անշուշտ պէտք է լինի «ի խնդիր ելանէր». ի տառի դուրս ընկնելու պատճառ է դարձել, երևի, նախընթաց «ժամանակի» բառի վերջի ի գերը:

10. Նոյն գլխում, էջ 67. «Ի ժամանակս խուլուրեանն Տիրանայ»: Տիրանի խլութեան մասին պատմութիւնից ոչինչ յայտնի է. պատմագիրն այստեղ պարզապէս ակնարկում է Յուսիկի (Դ. ժբ.), Դանիէլի (Դ. ժդ.) սպանումը, Ռըշտունեաց և Արծրունեաց ցեղի կոտորածը (Դ. ժբ.) Տիրանի ձեռքով կամ միջոցով, ուստի պիտի լինի խալուրեանն (=խուլութիւն), որ նշանակում է դժութիւն, խենդութիւն:

11. Բիւզ. Դ. ժբ, 30. Յիշում է տասներկու մեծամեծ նախարարներ, որոնք Վաղարշ հաղարապետի հետ Յուսիկին ուղեկցեցին Կեսարիա և վերադարձան «Այրաւատեան աշխարհը»: Եւ զիշխանսն երկօսին, եւ նոցուն

Ծովագն, յառաջ արձակէին աւետաւորս առ արքայն»։ Ընդգծուած բառերը միտք չեն յայտնում։ Ի նկատի առնելով, որ իշխանների մէջ յիշուում են 1. «Ձարեհ իշխան, նահապետն մեծի Ծովագն» և 2. «Վարազ Շահունի իշխանն Ծովագն աշխարհին», «և նոցուն Ծովագն» պէտք է լինի «Երկոցուն Ծովագն», ուրեմն նախարարները նախապէս արքային իբրեւ աւետաւոր են ուղարկում «Երկու Ծովի» երկու իշխաններին։

12. Անշուշտ հրատարակիչները շատ բաներ փոխադարձաբար կուղղեն մեր այն մատենագրների միմեանցից արտագրած հատուածներից, որ կան Ագաթանգեղոսի, Կորիւնի և Փաւստոսի մէջ։ Պ. Ստեփան Մալխասեանի «Ուսումնասիրութիւն Փաւստոս Բիւզանդի պատմութեան» (1896 Վեննա) մէջ չգտնելով ի թիւս Բիւզանդի և Կորիւնի այլ նման հատուածների, որոնք համեմատուելով փոխադարձաբար միմեանց կուղղեն և կը լրացնեն, յառաջ ենք բերում հետեւեալ ցարդ չնկատուած հատուածը։

Քիւզանդ Գ. դ. էջ 80.

Կորիւն էջ 12—14.

Կամ որպէս նոյն իսկ Պողոս Բարեայ գործոց նախանձաւոր լինէր, ստիպէ ամենեցուն աւելի ուն՝ երբ զհետ երթայք սիրոյ, և նախանձաւոր լերուք հոգեւորացն։ Որոյ զյօժարութիւնաքայեցւոցն վասն պաշտման որբոցն ի Մակեդոնիա պատմեալ՝ նախանձեցուցեալս յորդորեաց. այլև համարձակութիւն իսկ տայ անխափան ի բարեացն առաքինութիւնս. թէ լաւ է յամենայն ժամ նախանձել ի բարիս։

• որպէս ի նոյն իսկ զԲարեայ գործոց նախանձաւորս լինել ամենեցուն՝ ստիպէ ասելովն, թէ «Զհետ երթայք սիրոյ, և նախանձաւոր լինել ամենեցուն հոգեւորացն»։ Որոց զյօժարութիւն Աքայեցւոց վասն պաշտաման որբոցն ի Մակեդոնիա պատմեալ նախանձեցուցեալ յորդորեաց։ Այլև համարձակութիւն իսկ տայ անխափան ի բարեացն առաքինութիւնս. թէ՛ «Լաւ է յամենայն ժամ նախանձել ի բարիս»։ Այլև նմանօղ իւր եւ տառն քսիպի լինել։

Դարձեալ փութայ ամենեքումք հանդերձ ըստ Քրիստոսի հետոցն վարել. Հայեցարուք, ասէ, ի զօրագլուխն

Դարձեալ փութայ ամենեքումք հանդերձ ըստ Քրիստոսի հետոցն վարել. «Հայեցարուք, ասէ, ի զօրագլուխն հաւատոց,

հաւատոց և ի կատարելն Յիսուս. դարձեալ՝ թէ յիշեցէք զառաջնորդս ձեր եւ զվերակացուս ձեր ի տէր, որը խօսեցան ձեզ զբանն կենաց. հայեցաւ յէլս գնացից նոցա, և նմանող լերուք հաւատոց նոցա: Եւ միանգամայն՝ թէ զայս խորհեցի իւրաքանչիւր որ ի ձէնջ, որ ի Գրիստոս Յիսուս. եւ դարձեալ՝ թէ սկսաւ Յիսուս առնել եւ ուսուցանել:

Իսկ ցանկալի եղբայր տեառն Յակոբոս զհամօրէն իսկ զգունդս սրբոցն հանդերձ սրբասէր տերաճն յօրինակ առեալ ի թղթին իւրում, ասելովն՝ եթէ օրինակ առէք, եղբարք, զչարչարանաց երկայնամտութեանն զմարգարէսն՝ որը խօսեցան յանունն տեառն. զհամբերութիւնն Յոբայ լուարուք, և զկատարումն տեառն տեսէք:

և ի կատարելն Քրիստոս¹. Եւ դարձեալ, թէ՝ «Յիշեցէք զառաջնորդս ձեր, որը խօսեցան զբանն Աստուծոյ². հայեցեալ յէլս գնացից նոցա, նմանող եղերուք հաւատոցն»: Եւ միանգամայն, եթէ «Զայս խորհեցի իւրաքանչիւր որ ի ձէնջ որ եւ ի Գրիստոս Յիսուս»: Հանգոյն սմին եւ Ղուկաս յսկիզբն առաքելագործ մատենին դնէ:

Իսկ ցանկալի Տեառն եղբայրքն Յակոբոս, զհամօրէն իսկ զգունդն որբոց հանդերձ սրբասէր տերաճն յօրինակ առեալ՝ ի թղթին իւրում ասէ, եթէ, «Օրինակ առէք չարչարանաց եւ յերկայնամտութեան զմարգարէսն, որ խօսեցան յանունն տեառն. 5 զհամբերութիւնն Յոբայ լուարուք, և զկատարումն տեառն տեսէք»:

Մեր կարծիքով բանաբաղը Կորինն է և ոչ Բիւզանդը, ինչպէս պնդում է պ. Մալխասեանը: Բիւզանդը պատմելով Ներոսի գործերը այս միւսնոյն գլխում, վերեւում մի քանի անգամ յիշում է, թէ Ներոսն Մեծը «ըստ մարգարէիցն և կամ ըստ առաքելոցն նմանութեան ողորմածութիւնս ուսուցանէր», էջ 79, և թէ պէտք է բարիք գործել, աղքատներին խնամել, դարմանել՝ էջ 75, 76, 77, 78, 79 և ըն. «Եւ զամենայն մարդ պատրաստական առ բանն Աստուծոյ առնէր». ապա դալիս են օրինակներ Գործքից (Այծեմիկ), աւետարանից և Պօղոս առ. -ից: Իսկ Կորինը իւր

1. Եբր. ԺԲ. 2, որ ունի «Յիսուս»:

2. Եբր. ԺԳ. 7:

3. Յակ. Ե. 11: Բիւզանդը և Կորինը չունին «անաւասիկ երանեմք համբերողաց». մինչդեռ Կորինը չունի և «եղբարք»:

այս հատուածից վերև արդէն երկու անգամ Պօղոս առ.-ին յիշում է, այս հատուածում էլ երրորդ անգամ: Բիւզանդի այս հատուածը նոյն իսկ *arsuxին* կերպով կամ շաղկապով կապուում է նախընթացի հետ. իսկ Կորինը փոխ առնելով այս հատուածը, լաւ չէ հասկացել Բիւզանդի միտքը, որովհետեւ մինչդեռ Բիւզանդի հատուածը տրամաբանօրէն շարունակուում է, թէ Պօղոսն էլ բարի գործի նախանձաւոր էր, որն և ստիպում է ամենքին ասելով «ղհետ երթայք սիրոյ, և նախանձաւոր լերուք հոգևորացն»¹, — Կորինը Պօղոս բառի տեղ դնում է զի անխմաստ շաղկապը, որ բոլորովին աւելորդ է: Եթէ այս զի-ն պէտք է լինի զիս, ինչպէս ձեռագրերի համեմատութիւնից ստացել է շնորհունակ Միաբանը, այն ժամանակ առաւել ևս հաստատուում է մեր ենթադրութիւնը: Կորինը կարկատել է Պօղոսի տեղ «զիս»՝ իրեն: Անկանոն և անհարթ ոճով սկսելով՝ Կորինը նոյն ձևով շարունակում է. այլ և Բիւզանդի «ամենեցուն» բառը սխալմամբ յատկացնում է Պօղոսին՝ կրկնելով և կցելով սորա «հոգևորաց» բառին: Կորինն այս հատուածում Բիւզանդի բերած Ս. Դրքի վկայութիւնները կրճատում է, մի մի բառ փոփոխում, դուրս ձգում և կամ յարմարեցնում: Այս բոլորից յետոյ զարմանալի չէ, որ Կորինը չունի Յակովբ առաքելի վկայութիւնից բնագրի յերեք բառը (տես էջ 250, ծանօթութիւն 3), որովհետև Բիւզանդն էլ չունի: Այսպէսով ուրեմն Բիւզանդը Կորինից առաջ է և հաւանօրէն Արշակունեաց թագաւորութեան վերջերում է ապրել, որովհետև վեցերորդ դարութեան ա. դլիսում պատմելով Արշակունեաց բաժանումը և յիշելով Արշակին (Գ.) և Խոսրովին յարում է. «և բազում գաւառք յերկոցունցն հատան. նուազեաց, բաժանեցաւ, ցունցաւ թագաւորութիւնն Հայոց, պակասեաց յիւրմէ մեծութենէն յայն ժամանակն եւ յապայն»:

ՍՏ. Կանայեանց